

Het geheel is een zorgvuldige studie waarin de auteur zijn invoelen goed laat blijken, en zijn plezier in de interviews (zie ook stelling 9). Ik heb het boek ook als ervaringsdeskundige met veel plezier gelezen. Het geeft een goede bijdrage aan de studie van de verschuiving in de cultuur van het kloosterleven in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Jan Sloot
Tilburg

Dekker, Gerard (2010), *Heeft de kerk zichzelf overleefd? Beschouwingen over de kerk in de moderne samenleving*, Zoetermeer: Meinema, pp. 243, ISBN 9789021142555, € 19,90;

Kennedy, James C. (2009), *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker, pp. 300, ISBN 9789035132382, € 22,50;

Kennedy, James C. (2010), *Stad op een berg. De publieke rol van protestantse kerken*, Zoetermeer: Boekencentrum, pp. 187, ISBN 9789023921356, € 17,90.

Heeft Nederland een moreel en religieus réveil van node en kunnen de bestaande kerken daarvoor zorgen? Deze vraag komt aan de orde in twee boeken en één bundel, die onlangs verschenen van een socioloog en een historicus, beiden uit gereformeerde kring.

De voortgaande marginalisering van de Protestantse Kerk in Nederland vormt voor emeritus-hoogleraar godsdienstsociologie Gerard Dekker de aanleiding om de fundamentele vraag te stellen of kerken, in Nederland althans, niet hun langste tijd gehad hebben. In plaats van zich vast te klampen aan haar maatschappelijk rendement en op deze wankel grond haar bestaan te verdedigen, dienen kerkbestuurders onder ogen te zien dat de kerk niet veel meer in de melk te brokkelen heeft en juist onder die voorwaarde breed wordt gewaardeerd.

Ook van binnenuit gezien is er alle reden om het kerkelijk instituut ernstig te relativiseren. Het gaat immers om het evangelie, niet om de kerk – een overtuiging die grondiger instemming zal vinden aan reformatorische dan aan katholieke zijde. En al het moois wat óók door die kerk wordt gedaan (zoals maatschappelijke activiteiten, morele ondersteuning en het verzorgen van rituelen) is waardevol, maar hoeft niet per se in kerkelijk georganiseerd verband te gebeuren. Na een lange *status questionis*, waarin veel eerder werk van de auteur in een vernieuwde versie terugkeert, suggereert Dekker dat er toekomst is voor een kerk, die hij liever ‘ekklesia’ noemt, als een verband van kleine gemeenschappen rond Gods Woord. De institutionele kant van de huidige kerk zou dan mogen ‘verwereldlijken’: gericht op het goede leven en open voor alle mensen van goede wil. De band met de geloofsgemeenschap mag hier losser zijn, ongeveer zoals het Leger

des Heils tegenwoordig uiteenvalt in een maatschappelijke organisatie en een kerkgenootschap.

De auteur durft het aan om fundamentele vragen aan de kerk te stellen, zowel vanuit de (godsdienst)sociologie (secularisatiethese) als de (reformatische) theologie (Bonhoeffer). Hoe kan een gemarginaliseerde kerk van betekenis zijn voor de samenleving? (Op de lange duur: maar zeer beperkt.) En hoe noodzakelijk is het eigenlijk dat de georganiseerde kerk zich met de maatschappij bemoeit? (Antwoord: niet zo erg.) In deze combinatie van functionalistische sociologie en kritische theologie worden kerk en samenleving wel erg scherp tegenover elkaar gezet. Wanneer mensen geregeld bijeenkomen om zich te bezinnen op Gods bedoelingen met hun leven, is dat op zichzelf al maatschappelijk relevant – en soms zelfs reden om de AIVD erop af te sturen. De auteur maakt vooral het punt dat kerken niet al te bereidwillig op maatschappelijke vragen in moet gaan, louter uit zelfbehoud. Maar maatschappelijke impact is er natuurlijk ook onbedoeld. Een lokale prins Carnaval ontraden om aan de Communie deel te nemen omdat hij als homoseksueel met een man samenwoont, kan zo zijn gevolgen hebben. Gaat de auteur, met andere woorden, niet te ver mee met dat rare kerkelijke spreken over ‘maatschappelijke betekenis’ alsof je daar in beleidsstukken over kunt beslissen?

Dat neemt niet weg dat het inderdaad organisatiekundig verstandig kan zijn om een onderscheid te maken tussen *mutual support*-activiteiten in het kader van de ledenkerk, *service delivery* voor wie een beroep op de kerk doen en *moral campaigning* gericht op de wereld als geheel. Maar van alle drie de type activiteiten kan invloed uitgaan, en vanuit een ander, minder exclusivistisch, theologisch gezichtspunt dan de auteur hanteert, zouden deze ook alle drie tot ‘de kerk’ moeten worden gerekend. Daarmee worden de grenzen van de kerk dus fluïde – hoeveel ongemak dat ook moge geven. Dan nog lenen sommige activiteiten van de kerken zich zeker voor verzelfstandiging, en is het de kerk geraden om vanuit de eigen zending te opereren, en haar ziel niet te verkopen, noch aan de markt, noch aan de politiek. Dat gebeurt óók (vgl. de inzet op kerkgroei, of de profilering met ethisch-politieke thema's) en wat dit betreft deel ik de theologische voorkeur van Gerard Dekker.

Dezelfde combinatie van analyse en stellingname komen we tegen bij het werk van de hoogleraar (moderne) Nederlandse geschiedenis, James Kennedy. In zijn dissertatie uit 1995 over Nederland in de jaren zestig onderzocht Kennedy de opmerkelijk snelle omslag van een traditionele naar een progressieve, tolerante cultuur met plaats voor minderheden. Inmiddels heeft er een tweede ‘radicale bekering’ plaatsgevonden: naar nationalistisch populisme. Hoe heeft het zover kunnen komen? En hoe moeten we daarmee omgaan? Te actuele vragen eigenlijk voor een historicus, maar de auteur heeft zich door diverse uitnodigingen laten verleiden om zijn gedachten hierover te formuleren. Deze bespiegelingen (uit de periode 1999-2008) zijn gebundeld onder de titel *Bezielende verbanden*. Hierin tekent zich de volgende lijn af. In de politiek werd het regenteske bestuursmodel

van de jaren vijftig in de jaren zeventig grotendeels voortgezet. Pleidooien voor meer directe vormen van democratie wonnen het niet. In cultuur en religie vormde zich een tamelijk eenvormige progressieve, deels ook religieuze, elite die Nederland ('gidsland') voorop liet lopen in de wereldwijde strijd voor vrede, vrijheid en internationale gerechtigheid. Toen de bezieling hier, bij gebrek aan succes en weerstand, uit verdampte, verbond deze meerderheidscultuur zich aan de onderstroom van conservatisme die tot dan weinig articulatie had gevonden. Zo bevinden we ons in een nieuwe omslagperiode.

De historicus trekt vrijmoedig lessen uit de geschiedenis. Ten eerste dient er een herleving te komen van het principiële debat versus het pragmatisme van besturen door zich 'aan te passen' aan de omstandigheden. Ten tweede dienen burgers en politici zich meer met elkaar te verbinden. Politici mogen meer de spreekbuizen worden van deelgroeperingen versus de consensusdemocratie die het volk dreigt te vervreemden van zijn bestuurders. Nederlanders zouden wel weer wat meer waardering mogen hebben voor de democratie als systeem om met onenigheid om te gaan. Te weinig verbindt men zich met specifieke standpunten, teveel wordt de tolerantie gepredikt, waardoor deze wordt opgeheven tot ideologie. Dan raakt het respect zoek voor minderheden die wel duidelijke ('intolerante') opvattingen hebben. Dan heerst in feite de dictatuur van de meerderheid. Kennedy pleit dan ook voor publieke theologieën, beantwoordingen van de vraag 'op welke grondslag' de samenleving moreel en geestelijke geordend zou moeten worden (p. 118).

Het is duidelijk dat voor deze lessen mede wordt geput uit het spiegelbeeld dat Kennedy's geboorteland de Verenigde Staten voorhoudt, zonder dit kritiekloos te verheerlijken. Deze ongelijksoortige bundel bevat enkele zeer goede artikelen, maar ook veel kortademige gelegenheidsstukken. De prettige combinatie van deskundige distantie en eigenzinnig engagement maakt wel dat deze uitstijgen boven de voorspelbare progressieve, dan wel conservatieve, of populistische, dan wel antipopulistische opinies waar we er al genoeg van krijgen voorgeschoteld.

Wel een echt boek is *Stad op een berg* van dezelfde auteur dat net als Dekkers bijdrage helemaal gaat over de rol van de kerken in de *civil society*, nu vanuit historisch perspectief en meer geredeneerd vanuit kansen dan vanuit de bedreigende marginalisering. Kennedy stelt vast dat de (protestantse) kerk in Nederland een bijzondere plaats inneemt: minder verweven met de staat dan bijvoorbeeld in Duitsland, maar ook niet zo lokaal dominant als ze is in de Verenigde Staten, ondanks de formele scheiding aldaar tussen kerk en staat. In Nederland balanceert de kerk tussen een privé-instelling en een publieke instelling. Nadat de gereformeerde kerk ophield 'publieke kerk' (dat wil zeggen: bijna 'staatskerk') te zijn, verliep de maatschappelijke betrokkenheid vooral via christelijke organisaties en verenigingen die geleidelijk aan los van de kerken kwamen te staan. Vooral in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd de maatschappelijke rol van de kerken weer sterk aangezet, terwijl recent de kerk weer meer als geestelijke instelling wordt gepresenteerd. Tegelijkertijd echter wordt ze ingeschakeld in de (lokale) civil society, door buurtwerk te

verrichten, mee te werken aan de WMO, en zich te laten erkennen als fiscaal aftrekbaar goed doel.

Het historisch overzicht dat hier geboden wordt, is interessant genoeg, maar de meeste aandacht zal uitgaan naar het voorstel dat de auteur doet. Dit komt dicht in de buurt van Dekkers *ekklesia*-optie, maar dan een stuk optimistischer getoet. Kennedy ziet een uitdagende toekomst voor de kerk als ‘contrasterende gemeenschap’. De kerk dient een hechte gemeenschap met een duidelijk profiel te zijn, die de traditie in ere houdt en haar leden met discipline bij de les houdt. Tegelijk dient deze kerk wel aan de buitenwacht duidelijk te maken waar ze voor staat. Juist door zich te onderscheiden van de omringende samenleving kan ze het lichtend voorbeeld zijn waartoe het evangelie oproept. Bij Kennedy fungeert een christelijke organisatie als Youth for Christ als voorbeeld: recht in de leer en thuis in deze cultuur.

Alles bij elkaar een opmerkelijk eensgezind geluid dus van deze zijde: een pleidooi voor een kleine herkenbare kerk die verschil maakt. Enige empirische grond voor zo’n koers is er wel: resultaten van vergelijkend internationaal onderzoek (Houtman 2009) wijzen uit dat de saillantie van het christelijk geloof toeneemt naarmate de kerk als publieke geloofwaardigheidsstructuur verzwakt (Houtman et al. 2009). Dergelijke empirische gegevens, ook over de geschiedenis van kerk en civil society, zouden deze boeken hebben verrijkt. Zogeheten tendensen worden vaak meer geïllustreerd dan onderbouwd. Hoeveel en in welke richting is er de afgelopen decennia nu werkelijk veranderd in de sociale betrokkenheid van christenen, en welke veranderingen betreffen eerder de beeldvorming? Dit soort vragen blijven na lezing liggen. Wat blijft is de intrigerende paradoxale boodschap: wil de kerk van belang zijn voor de civil society, dan moet ze dat vooral niet te hard willen.

Kees de Groot

(Universiteit van Tilburg)

Literatuur

Dick Houtman et al. (2009). ‘Dialectiek van secularisering: Hoe de afname van Christelijke religiositeit leidt tot haar wederopstanding in 18 westerse landen’, in: *Sociologie* 5 (3), pp. 324-342.